

Az ó-testamentom revideált fordításáról.

A Károli Gáspár bibliafordításából az ó-testamentom tavaly nyáron mint „az [eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás“ jelent meg. Az átdolgozás külső történetét nem akarom részletesen ismertetni; a t. értekezlet tagjai úgyis ismerik azt, miután egyes mozzanatairól annak idején szó volt az egyházi lapokban. Csak azt említem meg, hogy az átdolgozást a két prot. egyház tudósai közösen végezték, az átdolgozás részesei közül öt ágost. hitvallásu ev. volt, s így annak eredménye, a javított fordítás, sokkal szorosabb és sajátabb értelemben a *mienk is*, mint a régi volt. Az igehirdetés, vallásoktatás és általában a lelkészi működés szempontjából ez esemény minden esetre elég fontos arra, hogy előtte egy pillanatra megálljunk s a felett örömnünknek adjunk kifejezést.

A munka a Brit és Külföldi Bibliatársulat kezdeményezésére indult meg, a mely már 1878-ban kiadta az Újszövetséget Győry Vilmos, Menyhárt János és Filó Lajos által átnézett és javított alakjában; de bár ez csakhamar újabb javításon ment keresztül, nem tudta a jogos igényeket kielégíteni s most készülöben van ezen már másodszer javított átdolgozásának újabb javítása és átdolgozása.

Még sürgetőbb volt az ó-testamentom szövegének revideálása. Kisebb-nagyobb javítások tétettek ugyan rajta Szenczi Molnár Albert, Tóthfalusi Kiss Miklós és mások által; egészben véve azonban semmit sem változtattak a Károli fordításának jellemén. Ekként nyelve elavult; mai irodalmi nyelvünkhöz hasonlítva nehézkes, sőt érthetetlen lett; mai magyar nyelvünk háromszázéves fejlettsége után világosabb, gazdagabb, alkalmazkodni tudóbb. A mélyebben járó bibliamagyarázat szempontjából is mindinkább érezhetővé váltak a vizsolyi biblia egyes hiányai.

Ezen körülményekhez járult, hogy a magyar protestantismus körében az 1590-ben megjelent vizsolyi biblia háromezredes évfordulójakor, főleg Sárospatak befolyása következtében, mind általánosabbá lőn az a nézet, hogy az ünnepély egyik legnevezetesebb mozzanata, Károli irányában a hála legszebb kifejezése az volna, ha fordításának javított kiadása megjelenék az ünnepély idejére, annál inkább, mert új fordításokra s Károli kiszorítására irányuló kísérletek sikerteleneknek és reményteleneknek bizonyultak. Ily viszonyok között jött 1885-ben Londonban élő hazánkfia dr. Duka Tivadar közbenjárására az angol bibliatársaság ajánlata, a melyben a revisióra szükséges negyedfélezer forint költséget magára vállalja.

Nem szándékozom a mű részleteinek ismertetésébe vagy bírálatába bocsátkozni. Az határtalan gazdag anyagot adna s nem az értekezlet elé való tárgy volna. Különbben is az értekezlet t. tagjai részint az időközönként megjelent mutatókban, részint magának az egész műnek olvasásából és tanulmányozásából majd szereznek vagy már szereztek is maguknak képet a régebbi s az átdolgozott kiadás közötti különbség felől. E helyett inkább elvi szempontból kívánom röviden megvilágítani azt a kérdést, minő tanulságot tartalmaz számunkra ez az átdolgozás.

Ez az átdolgozás is hangosan tanuskodik a mellett, hogy az ilyen munkáknál, akár új fordítás, akár egy régebbinek javítása akar az lenni, a *hűség* a legfőbb szempont és legfontosabb elv, a melynek betartásával önként érvényesülnek más, szintén jogosult szempontok, de a melynek mellőzése az egész munka és fáradság értékét veszélyezteti. A revideált Károli bibliának minden előnye abban áll régi alakjához hasonlítva, hogy nagyobb mértékben juttatta érvényre e követelményt; fogyatkozásai onnan erednek, hogy nem volt elég következetes ez elv keresztülvitelében.

A magyar biblia átdolgozása tárgyában megjelent Tájékoztató (I. az Ev. Egyh. és lsk. 1886, 48. sz., kivonatban Prot. Szemle 1886., 1887. és 1890. évf.) körülbelül 25 pontban írja körül a revisorok eljárását. De egyszerűbb lett volna kevesebb pontot és elvet felállítani, mert egyik-másik csak a fogalomzavart alkalmas elő-

idézni és fokozni. Az utasítás az eljárást ingadozóvá tette, nem egyszer következetlenségbe esett sokféle megszorításaival, a prot. elvet pedig a maga teljességében nem engedte érvényesülni. Mindjárt az első pont szerint: a revisio feladata, a Károli Gáspár szövegének pontos átnézése, nyelvének a mai kor kívánalmaihoz alkalmazásával, de ódonszerűségének s bibliai zamatának megővésével, a bibliai tudomány és kritika már megállapítottaknak vehető eredményei figyelembevételével, de minden, a prot. egyház hitelveivel és symbolikus könyveink tanaival ellenkező új tudományok mellőzésével. A bibliai zamat bizonyára annál nagyobb marad, minél nagyobb a fordítás hűsége, a *hű* fordításnál azonban nem lehetnek a symbolikus könyvek az irányadók, hanem megfordítva, a symbolikus könyvek csak annyiban érvényesek, a mennyiben a szent iratokkal megegyeznek.

A tájékozás azt kívánja, hogy az átdolgozandó Károli szöveg hasonlíttassék össze versről versre az eredeti héber szöveggel, de a mellett tartassanak szem előtt más nevezetes fordítások, jelesen a Luther-féle német s az angol Revised Version. A tájékozás némely részlete szerint nagyon conservativnak ígérkezik az átdolgozás. „A Károli-biblia ódon nyelven csak annyi változtatás engedhető meg, a mennyit az eredeti szöveghez való hűség okvetlenül megkíván. Az átdolgozásnál a masoretikus héber szöveg veendő az eredetiben irányadóul“, de egy más pontban hozzáteszi, hogy a részek és versek maradjanak a Károli-biblia szerint, legfeljebb a masoretikus szövegre lehetnek az átdolgozók némi tekintettel. Oly tanács, a mely bezzeg sok fejtörést okozott annak, a ki komolyan meg akarta fogadni, mig rájött, hogy ez így képtelenség, hogy tekintettel is legyen a masorai szövegre, meg ne is. Az eredmény az, hogy pl. I. Kir. 4 az eredetiben csak 20 versből, a revideált Károliban 34 versből áll, ellenben az 5. f. az eredetiben 32, a fordításban csak 18 versből áll; s hogy Joel profétiája a héberben 4, ellenben a magyarban csak 3 fejezetre terjed. Talán lényegtelennek találhatja valaki e tényt, de elvi szempontból véve semmi esetre sem az, az eredeti mellé még egy másik quasi-eredetit állítani nem szabad.

Egyes költői részletek, hogy a forma is segítsen kiemelni a mű sajátosságát, stichometrikus alakban vannak nyomtatva. Így Debora éneke, Bir. 5. Anna imája I. Sam. 2. Dávid egy éneke II. Sam. 22., és az Énekek éneke. Dávid éneke meg van a zsoltárok könyvében is a XVIII. szám alatt, de az új fordítás itt már közönséges prózai alakban közli, bár az eredetiben itt is a stichometriai formát találjuk. Anna imája az eredetiben nincs így, ép így nincs az Énekek éneke, ezt pedig az átnézett fordítás egészen stichometric nyomatja. Miért e következetlenség? Ha megengedhetőnek látszott az alkalmazkodás az eredetihez egy-két szakaszban, miért nem más részletekben is? Az egymástól eltérő exegetikai felfogásokra. magyarázatokra az angol Revised Version volt irányadóul felállítva, mi volt az ok, hogy más tekintetben is az átdolgozás nem követte azt következetesen?

Mint a Tájékozás fentebb idézett szavaiból látható, a Károli-biblia ódon nyelvének megőrzésére különös súlyt fektetett az elveket felállító bizottság. A fordítás nyelvének, a nyelvérzék forrásának kérdését illetőleg igen érdekesen nyilatkozik Luther „Sendbrief vom Dolmetscher“ című, 1530-ból származó iratában. amelyben nemcsak vallásos érzületének mélysége, a bibliafordítás munkájában kifejtett szent komolysága és szigorú lelkiismeretessége tárul elénk, hanem egyszersmind kifejti a nyelv kezelésében követett elveit, egy csomó találó példával megvilágítva azokat. „Nem a latin — mi azt mondhatjuk általában: az idegen — nyelv betűit kell megkérdeni, hogy mondjunk valamit németül, hanem az anyát otthon, a gyermeket az utcán, a közembert a piacon kell megkérdenünk, annak szájára figyelünk. hogyan beszélnek ők s a szerint fordítani: így aztán meg is értik és észreveszik, hogy németül beszélünk velök.“ Ez az elv nyelvünk fejlődésében, a népies írói iskola dicsőséges szereplésében a legteljesebb mértékben érvényesült. A bibliának, mint a szó legigazibb értelmében vett népkönyvnek, nyelvazete legyen népies. Külön ósdi, régies színezet után törekednie nem szükséges; az igazi népies nyelv, különösen a vallásos irodalomban. mindig nagyon conservatív, archaistikus színezetű — mutatják Arany naiv és népies eposzai.

Vajon az átnézett kiadás mennyiben mondható a régivel azonosnak? A sokféle megszorításoknak ez volt a célja. Az új kiadás egy ismertetője a Prot. Szemle tavalyi (1898) 9. és 10. füzetében azon nézetet vallja, hogy a Károlinak szemére vetett gyöngeségek számát az átdolgozók a minimumra tudták le szállítani, a nélkül, hogy a Károli szellemi képét végképen le törülték volna vagy hogy az ő neve az átdolgozott ó-szövetségen immár időtlenségnek tűnhetnék fel.“ A szavak sajátképpi és képies használatában végtelen sok árnyalat lehetséges, de indokolt ítéletet alkothatunk magunknak, ha a *tényeket* vesszük alapul. „Mint köztudomású — úgy mond Szász Károly a revisióról szóló jelentésében — Károli Gáspár az eredeti héber szöveg felhasználásával ugyan, de a római kath. egyházban használt s az eredeti szövegtől sok helyt el- sőt félretérő u. n. Vulgata — és más latin nyelvű bibliák (Tremellius, Pagninus, stb.) és a Septuaginta nyomdokain dolgozott főleg az idő rövidsége miatt, melyre a szükség sürgető volta kényszerítette, részint a könnyebbség miatt is, mivel ő a latin és görög nyelvben otthonosabb volt s könnyebben mozgott, mint a héberben; úgy, hogy mai írástudóink kénytelenek úgy az Írás templomi használatánál s az ige hirdetésénél, mint az iskolai magyarázásnál az ily hibákat kiigazítani. Azután nyelve már háromszázéves, elavult.“ Viszont az átnézett fordítás az ismertető szerint hübb, tömörebb, csinosabb, egyszerre érthető, unalom és boszúság nélkül olvasható; a szavakba fullasztott értelem kimosolyog az átdolgozott kiadásból, akár csak a salaktól megtisztított ezüst. A prófétai irodalomban, hol a régibb fordítás fonálán még tapogatva jártunk, most bátran siethetünk és bizonyossággal láthatjuk az Istenige mélységeit és magasságait. Erő, szín, íz, ihlet mind megjelennek ott, a hol az eredeti szöveg s az eredeti író lelke úgy követeli. A régi Károli terjedelmessége, terpedtsége mellett azonnal szembetűnik a javított szöveg tömörsége s amannak ködössége mellett ennek áttetsző volta. Az összes prófétai írásokban van most már élet, mozgás. tűz, lánglobogás. Hogy a kétféle fordítás ily különbségek mellett hogyan lehet mégis egy, azt nehéz belátni. Nem is egy. Csak néhány példát kívánok idézni. Jes. 9.,; (a masorai szövegben

8, 23) a régiben így hangzik: Mindazáltal nem lészen az ő setétülése a nyomoruság szerint, mely ő rajta esék akkor, mikor először csak könnyen illeté az ellenség Zebulonnak és Naftalinak földét: sem úgy, mint utolszor, mikor megnehezíték a néppel teljes Galileát, a tengernek útján, a Jordánon túl. Az eredetiben ez összesen 21 szó, a régi Károliban 41. Az átdolgozásban a vers így hangzik: Mert nem lesz mindig sötét ott, a hol most szorongatás van; először megalázta Zebulon és Naftali földjét, de azután megdicsőíti a tenger útját, a Jordán túlsó partját és a pogányok határát. Ez 31 szó, tehát tizzel kevesebb, mint a régiben; ezen 31 szóban azonban csak 8 közös a régivel, így ezen egy versben a régi fordítás szavaiból 33 szó van az átnézett kiadásban megváltoztatva; a mi megmaradt, tulajdonnevek, kötőigék, névelők mással nem voltak helyettesíthetők. Valljuk be, hogy a szellem is más, a mely az új fordításból felénk leng. A 45. zs. tartalmának összefoglalása a régi kiadásokban így hangzik: Jövendölés a Krisztusról úgy mint az ő gyülekezetének völegényéről. Ezen szavakban csakugyan Károlinak és az ő korának felfogása tükröződik vissza. E helyett az átnézett kiadásban e szavakat olvassuk: Üdvözlő ének a király menyegzőjéről. E szavak viszont a történeti magyarázat felfogását tüntetik fel, a mely szerint az illető zsoltár valamelyik észak israeli király menyegzőjére írott üdvözlő költemény. Ezt Károli neve alá illeszteni legalább is anachronismus s bizony az ő neve ez átdolgozott ó-szövetségen inkább csak conventioból állhat.

A helyes szempontot az átnézett fordítás értékének igazságos megítéléséhez és méltánylásához a benne követett alkalmazkodási törekvésből, paedagogikai célzataból kell vennünk. Ezen esetben mellékessé és alárendeltté lesz azon kérdés, hogy új fordítás-e ez, vagy a réginek javítása; s megnyugoszik az, a ki tudományos és elvi szempontokból gyökeresebb változtatásokat és ujitásokat kívánt volna. A biblia a szó legtágabb értelmében vett népkönyv, az evangélium alapján álló prot. egyházak hiveinek legtöbbet olvasott könyve, a melynek nyelvébe kiki az elemi oktatás első éveitől kezdve egészen beleéli magát. Az ilyen, a

kegyelet dicsfényével körülvelt ereklyék megújításánál mindig a legnagyobb kiméletnek kell az irányadónak lennie. Az igazán tudós theologus, az igazi lelki pásztor, a milyen mélyreható igyekszik lenni a buvárlatban s minden tekintetben behatolni törekszik az Ige titkaiba, ép oly gyöngéd és kiméletes az öröklött, az apák hagyománya által megszentelt formák iránt és kiméletes az ujtásban, hogy senkit meg ne botránkoztasson a kicsinyek, az erőtlének közül, jól tudván, hogy a gyarló forma is lehet szent tartalomnak edénye és hogy a burok kiméletlen elrontásával veszélyben forog a benne levő szent mag is. Ezen lelkipásztori szempont volt az, mely az átdolgozás intézőit a régi iránti kegyelet s az új követelmények iránti tartozás között a megalkuvásban vezette. Ezen szempontnak kellő méltánylása képesíthet csak valóban helyes és igazságos ítéletre az egész munkával szemben. Különösen az ifjabb nemzedék nevelése számára a vallástanítás szempontjából az újabb fordítás sokkal tökéletesebb segédeszköz, mint a régi volt s ezért köszönettel tartozunk ama hatalmas társulatnak, a mely létesültét lehetővé tette. De helyes megítéléséhez tartozik azon tudatnak ébren tartása, a mit a revisorok kifejeztek, hogy ez csak átmenet, egy lépés a fordítás eszménye felé. Az a szellem, a mely a reformatio hajnalán a lelkek számára feltárta az Ige forrását, azt követeli, hogy minden rendelkezésünkre álló eszköz lelkiismeretes felhasználásával igyekezzünk mindinkább ezen forrás mélyére hatolni. Minden egyes új fordítás, a mennyivel jobb a réginél, annál közelebb vezet e célhoz. Ámde minden új fordítás sikere annál nagyobb mértékben van biztosítva, minél általánosabb körben él világos tudata azon követelményeknek, a melyek vele szemben az evangéliumi tudomány szempontjából felállíthatók. És így ez a munka és feladat terhe is megoszlik mindnyájunk között: minél nagyobb szeretettel mélyedünk el a szent írás ez újabb tolmácsolásába, annál világosabban megismerjük annak előnyeit úgy mint gyöngéit és fogyatkozásait s a közös szellemi munka láthatlan, de minden külső köteléknél erősebb kapcsolatánál fogva, annál hatályosabban mozdíthatjuk elő annak lehetőségét, hogy majd az arra hivatott szerv igaz és méltó kifejezést adjon annak, a

mi töredékesen már sokunknak tudatában megvan. Ez a meggyőződés vezetett, hogy egyházi irodalmunk ezen tényét a t. értekezletnek bemutassam s ezen látszólag talán távoleső és exotikus tárgyról ezen t. értekezlet körében megemlékezzem.

Pukánszky Béla.)*

*) Pukánszky Béla, volt pozsonyi theol. akad. tanár, ez értekezést 1899. őszén vetette papírra. Szándéka az volt, hogy munkáját ugyan ez év november havában a pozsonymegyei evang. lelkészi értekezlet elé terjeszti. A halál azonban megakadályozta szándékában († 1899. okt. 30.). Még az utolsó simításokat és javításokat se tehetette meg. Innen az előadás formájának több helyütt észlelhető hiánya. De fogyatékosága daczára is ajánlatosnak tartottuk, hogy munkája bár megkésve napvilágot lásson. Pukánszky oly tekintély volt az ÓT. kutatása terén, hogy minden e körbe vágó megjegyzése megszívlelésre érdemes.
